

romantika • A 18. század végén kibontakozó európai irodalmi és képzőművészeti irányzat, mely a feudális abszolutizmus merev, hierarchikus kötöttségével és a felvilágosodás józan racionalizmusával a szabadságvágyat, illetve az érzelmek és a szenvedély uralmát állította szembe. A szórványosan már a 17. században előforduló elnevezés a középkori trubadúr-korszak lovagregényeinek – romance-ok – a világához kapcsolódott. Az irracionális, homályos, álomszerű jelenségek és életérzés iránti érdeklődés, mely alkalmanként a köznapi, polgári világ kisszerűségétől való menekülés vágyából fakadt, a romantika képviselőit a középkori keresztény misztika, illetve az emberi tudat és fantázia „mélyvilága” felé (Rudolf Füssli: *Lidércálmom*, 1802) egyaránt vonzotta.

A művészetben és az irodalomban az antik példák másolása, az ókori normák követése helyett a szabadon, mintaképek nélkül alkotó zseni eredetiségét helyezték előtérbe. A klasszicizmus egyetemessége, kozmopolitizmusa után a romantikában megerősödött a nemzeti érzés, előtérbe került a nemzeti múlt kutatása és a nemzeti sajátosságok megjelenítése.

Az európai romantikus festészet legjelentősebb képviselője Theodor Gericault (1791–1824) és Eugène Delacroix (1798–1863) volt. Gericault főműve, a *Medúza tutajja* (1818) a szenvedés, a kilátástalanság és a feléledő remény ellentétének drámai ábrázolását nyújtja. Delacroix főműveiben a romantika szabadságvágya kerül kifejezésre (*Chiosi mérszárlás*, 1824, *A Szabadság géniusza a barikádokra vezet a népet*, 1831). [PJ]

VÁLTOZÁSOK AZ ÉPÍTÉSZETBEN A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Bár a képző- és iparművészet számos ágát foglalkoztató, reprezentatív egyházi és főúri barokk építkezések lendülete a 18. század végén Európa többi országához hasonlóan Magyarországon is csökkent, a klasszicizáló késő barokk stílusjegyeit hordozó jelentős egyházi építkezés korszakunk elejére is esik (Hefele Menyhért: szombathelyi székesegyház, 1791–1799). A nagyobb egyházi (debreceni nagytemplom, egri, esztergomi székesegyház) és főúri építkezések később sem szűntek meg.

A 19. században a hangsúly mégis egyre inkább a világi középületek és a városi lakóházak építésére került. A városok és a megyék, illetve a tehetősebb polgárok megbízásai a napóleoni háborúk alatti pénzromlást követő pénzügyi-gazdasági stabilizáció idején jelentős építészeti fellendülést eredményeztek. A politikai-közigazgatási (megyeházák, városházák) és a kereskedelmi (koronkedők testületének pesti székháza) célú épületek mellett jelentős számban hoztak létre oktatási-művelődési közintézményeket (Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház, városi színházak) és a városi polgárság közösségi szórakozását szolgáló intézményeket (kaszinók, tánc- és hangversenytérrel rendelkező vigadók, lövöldék) is. A nemzeti érzés és a közösségi tudat erősödését jelzi, hogy a jelentősebb politikai és kulturális közintézmények létrehozásának kérdése (Nemzeti Színház, Országháza 1844–1845-ös tervpályázata, Tudományos Akadémia) országos érdeklődéstől és támogatástól kísért közügygévált.

A 19. századi európai építészet legfontosabb sajátossága az volt, hogy nem alakított ki önálló stílust, hanem régebbi időszakok építészeti hagyományaihoz fordult vissza. Az újabb kutatás a klasszikus antikvitás művészetéből táplálkozó klasszicizmust, a középkori (román, gótikus), illetve a keleti (mór, arab) építészet motívumait felhasználó **romantikát**, a reneszánsz művészetét példaképnek tekintő neoreneszánszt, valamint a század utolsó évtizedeiben uralkodó **eklektikát** egyaránt a historizmushoz sorolja.

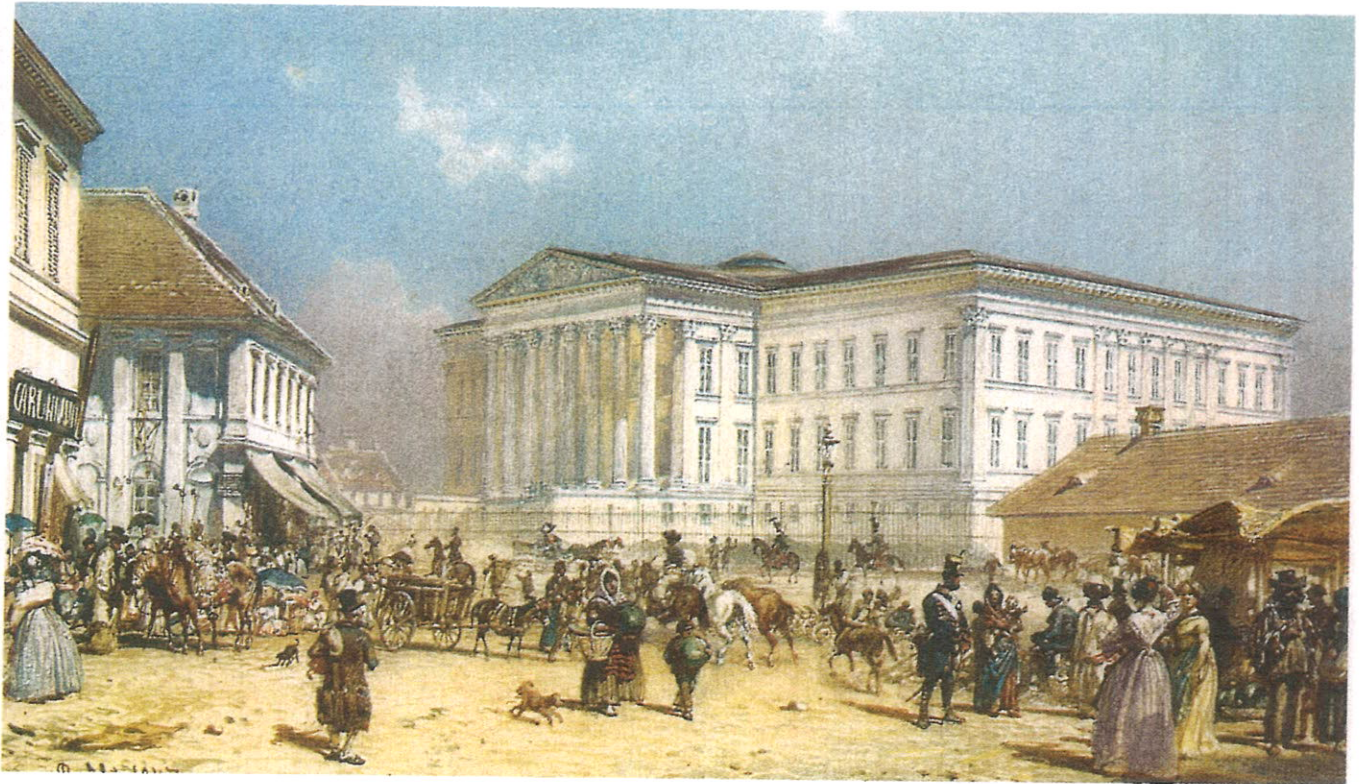
A historizálás nem új jelenség az európai művészet történetében, hiszen már a reneszánsz is az antik művészet „újjáélesztőjét” jelentette. Az ókori építészeti elvek és elméletek reneszánsz kori átvétele ugyanakkor fontos szemléleti változást is jelzett. A középkori krónikás történet-szemlélet az egybefüggő, tagolatlan egészként értelmezett múltat csupán a jelenhez való viszonyában szemlélte, a jelen homályos előképének tekintette. A reneszánsz időszakában ezzel szemben az elmúlt idők történelmét a máttól elkülönülő, önálló egységként értelmezték.

A barokk viszonylag egységes vallásos-abszolutisztikus világnépek szétbontása után a történeti-rendszerező szemlélet a 19. században olyan erőssé és általánossá vált, hogy az építészet saját kora azonosságának kifejezésére már következetesen a korszakokra osztott történelem különböző időszakaiból választott – a század vé-

A szombathelyi székesegyház

A Magyar Nemzeti Múzeum az 1840-es években. Rudolf Alt vízfestménye, 1847

gén egyre gyorsabban és önkényesebben váltogatva a motívumokat – művészi mintaképet. A felvilágosodás kozmopolitizmusa mellett ennek az új történelemszemléletnek a jelentkezésére utal a francia előképekre visszavezethető, Povolny Ferenc által tervezett nyírábrányi Eördögh-kastély (1824), melynek négy homlokzatát négy különböző stílusban építették meg.

FORRADALMI ÉPÍTÉSZET ÉS KORAI GÓTIZÁLÁS

Bár az európai klasszicizmusnak az úgynevezett **forradalmi építészet** törekvéseit követő, szigorúan racionális áramlata (Isidore Canevale: váci székesegyház és diadalív, 1763–1777) nem tudott mélyen gyökeret ereszteni nálunk, a 18–19. század fordulóján az irányzathoz kapcsolódó néhány jelentős alkotással gazdagodott a hazai építészet. A Canevale tervei alapján a 18. század végén Pesten felépített katonai rendeltetésű Újépület (Neugebäude) szigorú és dísztelen tömbje 19. század végi lebontásáig a forradalmi építészet legerőteljesebb európai példái közé tartozott. A kismartoni Esterházy-kastélynak a francia Charles Moreau tervei alapján átalakított kerti homlokzatán (1798–1801), vagy az Ürményi József országbíró megbízására az osztrák Franz Engel tervei nyomán épített váli templomon (1819–1824) is zárt, tömörszerű tömegformálás, az építészeti díszítések leegyszerűsítése, illetve szinte teljes elhagyása figyelhető meg.

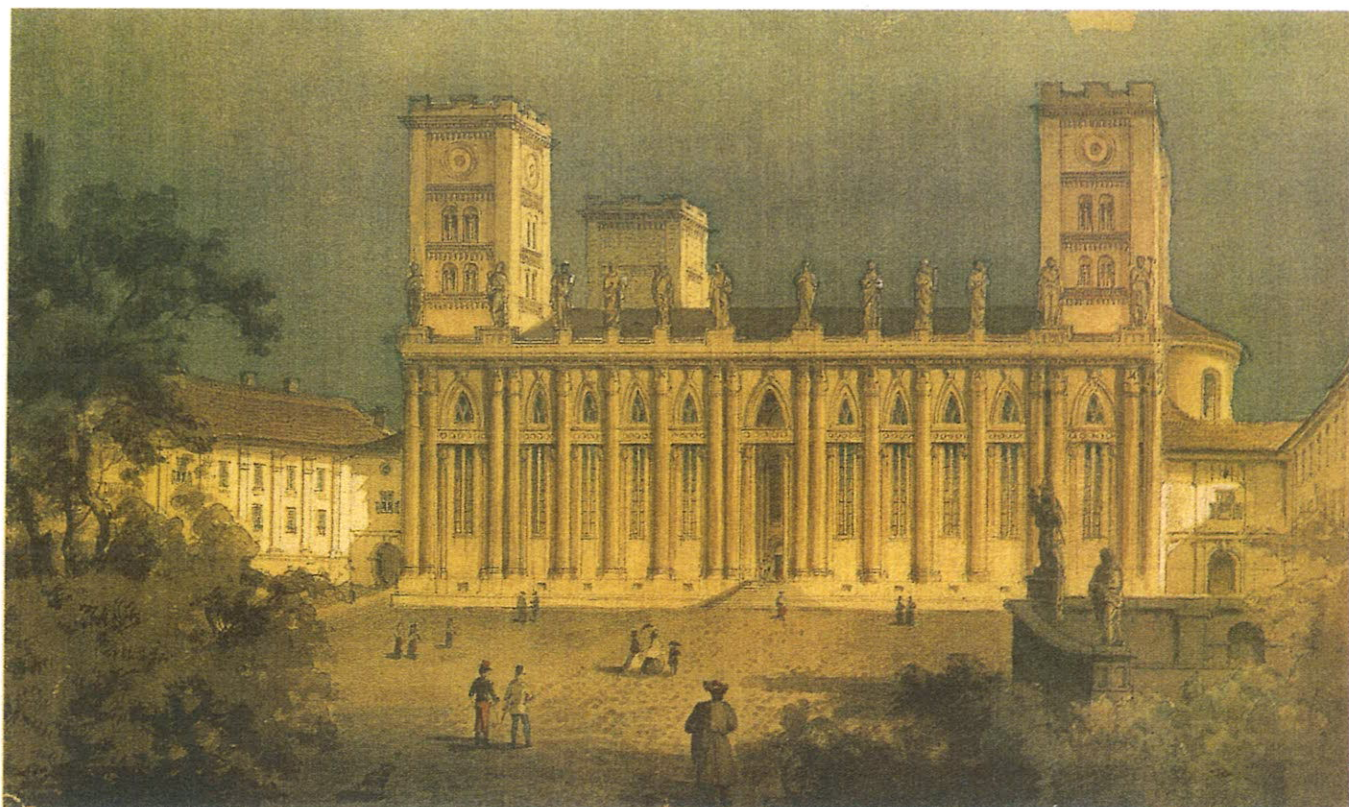
A 18–19. század fordulóján a középkor – ezen belül különösen a lovagkor – felé forduló európai irodalmi érdeklődés elsősorban a romantika miszticizmusra, hősiességre és kalandosságra fogékony szemléletében, az építészeti pedig az angliai Gothic Revival (gótikus megújulás, újjászületés) évszázados hagyományában gyöke-

eklektika • A gorg eredeti kifejezés (válogatás) a régebbi korok művészeti elemeinek műalkotásokon való tudatos alkalmazását jelenti. Bár az eklektikára a reneszánsz óta a festészetben is számos példát találunk, ma inkább a 19. század második felének építészeti törekvéseit jelöljük vele. Rökon jelenség a historizmussal, de míg a historizáló stílusok – például a neogótika vagy a neoreneszánsz – egy időszakban többnyire csupán egy korábbi stílus formaelemeit vette át, addig az eklektika párhuzamosan több stílus elemeiből válogatott, s a különböző motívumokat – néha a megrendelők kérésére – az egyes épületeken is keverte. [PJ]

forradalmi építészet • A 18. század második felében Franciaországból kiinduló klasszicista építészeti irányzat. Nevét a 20. század elején történt újrafelfedezésekor nem a politikai forradalomról, hanem hirdetőinek újszerű, radikális elképzeléseiről kap-

ta. Az irányzat képviselői gyökeresen szakítani igyekeztek a korábbi – elsősorban a barokk építészeti hagyományokkal, s az új technikai vívmányok és tudományos eredmények alkalmazására törekedtek. Elvetették az épületfelületek geometriai tisztaságot megbontó szobrászati vagy építészeti díszítést, hatást az építészeti saját eszközeivel – tér, tömeg – kívántak elérni. Zárt, tömörszerű épületeiket mértani testekből állították össze, s tiszta, áttekinthető belső térformálásra törekedtek. Az irányzat legjelentősebb képviselői a francia Etienne-Louis Boullée (1728–1799) és Claude-Nicolas Ledoux (1736–1806) voltak. Különleges (Ledoux: *A mezőőr háza*, 1790 körül, *A folyamféligyelőség háza*, 1790 körül), monumentális, gyakran megalomániás elképzeléseik (Boullée könyvtárterve, 1780–1790 körül) nagy része csupán terv formájában maradt fenn. [PJ]

A pécsi székesegyház.
Színezett litográfia

A pétervásári templom

rezett. Ebben az időszakban kezdett teret nyerni az az erőteljes politikai indíttatás is, mely a 19. század közepén Európa számos országában hozzájárult a neogótika mint a nemzeti államok nagyságának kifejezésére alkalmas építészeti stílus felvirágzásához. A Kassel melletti wilhelmshöhei kastélykertben felépített romantikus lovagvár (Löwenburg, 1793–1798) a kortársak számára is *az ősi német nagyságnak és erőnek*, az I. Ferenc osztrák császár által a Bécs melletti Laxenburgban építettettközépkorias várkastély pedig (Franzensburg, 1798–1801, majd 1822–1836) a Habsburg-ház dicsőséges múltjának az emlékművét jelentette. Az 1790-es években *keletkezett hazafiac költeményében* a nemzet történelmi egységét jelképező képzeletbeli Haza Templomát Csokonai Vitéz Mihály is „gothika” formájúként írta le.

A hazai falfestészetben jelentkező korai gótizáláson (Johann Lucas Kracker: *A tridentti zsinat*, 1777–1778, egri líceum) túl a gótikus elemek átvétele természetesen az építészetben a legerőteljesebb. Gótikus stílusban építették tel 1803 előtt a hotkóci Csáky-kert kápolnáját és „lovagvárát”. Az irányzat legjelentősebb hazai emléke a pécsi székesegyház – részben Pollack Mihály (1773–1855) tervei alapján 1805–1831 között elvégzett – gótizáló átépítése, illetve a Povolny Ferenc tervei szerint felépült pétervásári templom (1812–1817).

KLASSZICIZMUS

A 19. század első felének meghatározó építészeti stílusává mégis a klasszicizmus, mégpedig annak a nyugat-európainál puritánabb, kevésbé pompás és monumentális irányzata vált. A barokk építészet – mind a világi, mind

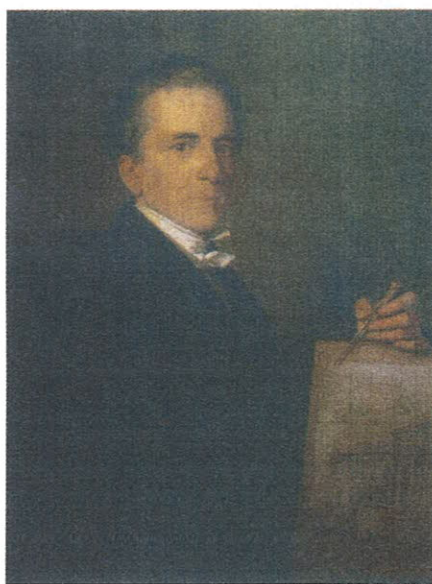

az egyházi – az épületrészeket szervesen összekapcsolta, egymásba fűzte, s az illuzionisztikus mennyezetfestés segítségével a teret a szemlélő képzeletében gyakran a végtelen ég felé is kinyitotta. A klasszicista építészettel ezzel szemben az önálló térelemek szigorú elhatárolása, lezárása, világos, áttekinthető téralakítás és tömegtagolás jellemezte. A barokk szemkápráztató pompáját, a mozgalmas homlokzatalakítást, az érzékekre ható gazdag belső és külső díszítést egyszerűség, a homlokzatok síkban tartása, az épület szerkezeti elemeinek racionális hangsúlyozása váltotta fel. Ezek a szemléleti és formai változások azonban az európaihoz hasonlóan a hazai építészetben sem hirtelen, átmenet nélkül következtek be. Világos, áttekinthető szerkezet, egyenes vonalvezetés és a külső díszítés leegyszerűsítése jellemezte a késő barokk építészettel a 18. század végén felváltó kora klasszicista **copf** irányzatot is. A hazai születésű, a bécsi mérnökakadémián tanult Péchy Mihály (1755–1819) tervei nyomán felépült debreceni nagytemplom (1805–1819) és református kollégium (1804–1818) a barokk építészeti hagyományok és az új, klasszicista törekvések harmonikus ötvöződését mutatják.

A Hofrichter József (1779–1835) és Kassalik Fidél (1760–1830) mellett elsősorban a két vezető építész, a Bécsből idetelepült **Pollack Mihály** és a pesti születésű **Hild József** (1789–1867) munkáiban kikristályosodott klasszicista irányzat a nemesi, a polgári és a közösségi, intézményi megrendelők körében egyaránt népszerűvé vált. A klasszicizmus határozta meg a 19. századi Pest, illetve számos vidéki városunk arculatát. Az 1808-ban alakult, József nádor vezetése alatt működő Szépítő Bizottság ellenőrzésével, Hild János városi építész programja (1805) szerint folyó városrendezési munkálatok során Pest új középületekkel, polgári lakhelyekkel és többemeletes, alkalmanként palotaszerű bérházakkal gazdagodott.

A szoros, feudális kapcsolat lazulásával, mely a hazai arisztokrácia egy részét a korábbi századokban a fejedel-

copf • A klasszicista építészet korai, a 18. század utolsó évtizedeiben kibontakozó irányzata. Franciaországban XVI. Lajos-stílusnak nevezték, a copf elnevezést német nyelvterületen az épületek külső díszítésében alkalmazott, a copfos parókákra emlékeztető fonott füzérmintáról kapta. A hazai copf épületeket a leegyszerűsített formák és a klasszikus antik építészeti elemek alkalmazása jellemezte. A városi középületek, hivatalok mellett copf stílusban épült fel számos dunántúli vidéki kúria, polgár- és parasztház is (Badacsony, Szegedy Rózház). [PJ]

Than Mór: Pollack Mihály portréja, 19. század második tele

Pollack Mihály (1773–1855) • A hazai klasszicizmus legjelentősebb építész volt. Bécsi céhes és akadémiai képzés, illetve itáliai tanulmányút után 1798-ban Pesten telepedett le. A klasszicista építészeti elvekhez ragaszkodó, igényes mester számos egyházi és világi középületet tervezett. Főműve, a Nemzeti Múzeum mellett legfontosabb munkái a Deák téri evangélikus templom, a Pesti Német Színház befejezése (1808–1812), a régi Vigadó (1829–1832), a Ludoviceum (1826–1836), a szekszárdi megyeháza (1828–1836). Gondos részletképzéssel találkozunk városi palotáin (Almásy-palota, 1817, Festetich-palota), bérházain (Wurm-ház) és vidéki kastélyain (Alcsút, Gyömrő) is. [PJ]

Hild József (1789–1867) • Klasszicista építész. Apjánál, Hild János építőmesternél szerzett céhes képzés után az Esterházyak francia uradalmi építészé, Charles Moreau mellett, majd 1814–1817 között Itáliában dolgozott. Hazatérése után számos megbízást kapott. Alkalmazkodva a 19. század első felének társadalmi változásai-

hoz, sokféle épülettípus tervezését vállalta. Fő művei, az egeri ané kocogyház, illetve az esztergomi székesegyház befejezése mellett az ő tervei alapján épült fel – többek között – a pesti kereskedők testületének székháza (Lloyd-palota, 1827–1830), a gyömrői Teleki kastély (1838–1840), a budai Császárfürdő zárt udvaros épülete. Több százra tehető az általa tervezett lakóépületek, városi bérházak, bérpaloták száma. A gazdag polgárok számára a megrendelő társadalmi súlyát kifejező reprezentatív, ünnepélyes hatású városi palotákat (Ullmann-palota) épített. [PJ]

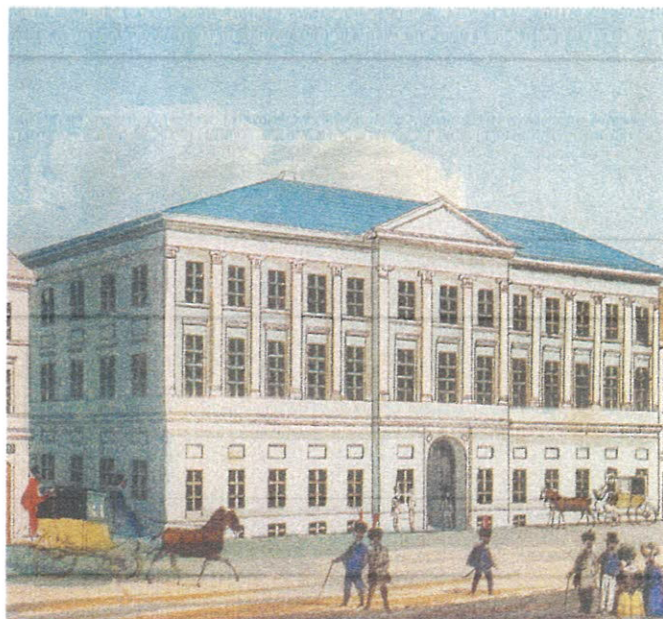
A Sándor-palota Budán

Az esztergomi bazilika

A pesti megyeháza. Színezett litográfia, 1837

mi székhelyhez, Bécshez kötötte, megnövekedett a tartózkodóknak, s ennek következtében az egységesülő városképbe illeszkedő kényelmes, a hivalkodó pompától tartózkodó városi palotáknak a száma (Pollack Mihály: Festetich-palota, 1819–1826). Tartózkodó, nemes egyszerűség jellemzi a klasszicista kastély- (Pollack Mihály: József nádor alcsúti kastélya és a dégi Festetich-kastély, 1815–1819) és kúriaépítészlet legtöbb hazai alkotását is.

A klasszicista építészet legjelentősebb hazai emléke a Pollack Mihály által tervezett Nemzeti Múzeum (1837–1846), mely – a korszak más nagy európai múzeumaihoz hasonlóan – a művelődés nyilvános szentélyévé, a kulturális örökség reprezentatív gyűjtő és bemutató helyévé vált. A Nemzeti Múzeum főhomlokzatának szobordíszes oromzattal fedett oszlopcsarnoka, a monumentális lépcsőor, az oldalcsűrnyak nyugodt tömögő, a kasszátűz kupolával fedett belső előcsarnok és az oszlopokkal három részre osztott díszterem egyaránt az épület rendeltetésével egybehangzó ünnepélyességet, emelkedettséget sugall.

Hild József tervei alapján klasszicista stílusban épültek fel az egyházi építészet legjelentősebb korabeli emlékei – az egri székesegyház (1831–1837), a Kühnel Pál és Packh János tervei után befejezett esztergomi bazilika (1822–1869) és a lovasberényi római katolikus templom (1832–1834).

Kasselik Ferenc (1795–1884) mellett a klasszicista építészet kiterjedt munkásságú képviselője volt Zitterbarth Mátyás (1803–1867). Tervei alapján épült fel a városképbe jól illeszkedő pesti megyeháza (1838) és az egykori Nemzeti Színház (1833–1835).